

Samenvatting ‘Licht op Sociaal Schaduwwerk’

Werkplaats Sociaal Domein Amsterdam, okt 2020

Inleiding

Migrantenzelforganisaties die nieuwkomers vrijwillig helpen de weg te vinden in de Nederlandse samenleving, kerk- of moskeeorganisaties die huisbezoeken afleggen en juridische spreekuren draaien, actieve bewoners die een alternatieve voedselbank oprichten om in te spelen op de toenemende armoede onder invloed van de coronacrisis. Het zijn allemaal voorbeelden van ‘sociaal schaduwwerk’, het thema van deze literatuurstudie. Sociaal schaduwwerk is als term in 2019 geïntroduceerd door Belgische onderzoekers (Schrooten et al., 2019). Het verwijst naar actoren die geen deel uitmaken van het formele sociaal werk, die bovendien niet primair zijn gericht op sociale ondersteuning, maar die in de praktijk wel degelijk aan ‘groepsgericht’ sociaal werk doen. Deze praktijken van sociale ondersteuning ontstaan als respons op specifieke vragen, problemen en behoeften van personen en groepen op het brede terrein van gezondheid, welzijn, veiligheid of economische (on)zekerheid. Met deze literatuurstudie willen we het inzicht in dit fenomeen verdiepen en onderzoeken of de term sociaal schaduwwerk ook bruikbaar en passend is in de Nederlandse context. De literatuurstudie is onderdeel van een breder onderzoeksproject van de Werkplaats Sociaal Domein Amsterdam en omgeving in 2020. Daarin onderzoeken wij concrete praktijken van sociaal schaduwwerk in Amsterdam Zuidoost en Amsterdam West.

Kenmerken van sociaal schaduwwerk

Sociaal schaduwwerk gaat niet over alle vormen van informele zorg, maar specifiek om informele praktijken gericht op het collectieve niveau- dus voor en met groepen mensen. Bovendien is de kwalificatie ‘schaduwwerk’ bewust gekozen. Het fenomeen dat we hier willen belichten, is dat gedeelte van het informele sociaal werk dat relatief onzichtbaar is, dat niet goed bekend is bij professionals en beleidsmakers. Het gaat om praktijken die niet snel als sociaal werk worden erkend. Of om ‘superdiverse’ plekken waar sociale professionals niet makkelijk weten binnen te komen. Met haar bereik onder doelgroepen met een migratieachtergrond vormt sociaal schaduwwerk mogelijk een interessant antwoord op die uitdaging. Veel van de voorbeelden van sociaal schaduwwerk in onze studie gaan dan ook over migrantenzelforganisaties.

Het gebrek aan zichtbaarheid en (h)erkenning van sociaal schaduwwerk heeft meerdere oorzaken. In de eerste plaats is het verrichten van sociaal werk vaak niet de primaire bestaansreden van deze schaduwspelers. Hun sociaal werk komt vaak in het kielzog van hun kernactiviteiten -zoals sociaal-culturele of religieuze activiteiten. Sociaal schaduwwerk staat bovendien laag in de zogenaamde ‘civiele stratificatie’: de positie (‘ranking’) die actoren innemen in het maatschappelijk middenveld ten opzichte van elkaar op een aantal indicatoren -waaronder symbolisch en sociaal kapitaal. Afgezet tegen bijvoorbeeld sociale ondernemingen en vrijwilligerswerkorganisaties krijgt het relatief weinig aandacht. Kenmerkend aan het schaduwwerk is daarnaast dat het vaak personen of groepen weet te bereiken die een afstand ervaren tot het formele zorg- en welzijnsaanbod. Dat heeft te maken met de werkzame bestanddelen van het schaduwwerk. Het is *nabij*, want het vindt plaats in de context van dagelijkse interacties die mensen op lokaal niveau met elkaar hebben. Het is gebaseerd op vertrouwen dat in de context van informele netwerken tot stand komt, waarbij hulpvrager en hulpgever soms ook een gemeenschappelijke achtergrond hebben (zgn. ‘*community connectedness*’). Dat zorgt niet alleen voor vertrouwen, maar ook voor gedeelde normen en waarden op het gebied van hulp(vragen) en ondersteuning. Bovendien is het *laagdremkelig*, omdat het sociaal schaduwwerk niet wordt geassocieerd met hulpverlening, maar met andere activiteiten, zoals ontmoeting, sociaal-culturele of sportieve activiteiten. De *onafhankelijkheid of autonomie* ten opzichte van

de overheid is een ander belangrijk kenmerk, dat maakt dat informeel sociaal werk juist voor sommige hulpvragers -zoals asielzoekers- een betrouwbare bron van steun is. Dat levert tegelijk een interessant dilemma op: pogingen tot versterking van of samenwerking met informele organisaties door formele organisaties of de lokale overheid kunnen die veelal gekoesterde autonomie onder druk zetten. Dat is een paradox die als een rode draad door de verschillende deelthema's van de literatuurstudie loopt.

Overigens blijkt uit de literatuurstudie de grote variatie tussen schaduwwerkspelers onderling, bijvoorbeeld als het gaat om zichtbaarheid, mate van formalisering en plaatsing in de civiele stratificatie. Bovendien blijkt samenwerking onderling niet altijd gemakkelijk te verlopen. Belemmerende factoren zijn bijvoorbeeld spanningen rondom het al dan niet ontvangen van overheidssubsidie of de (etnische) fragmentatie van zelforganisaties.

Schaduwwerk in relatie tot formeel sociaal werk en de lokale overheid

Sociaal schaduwwerk is dus een relevante speler in het stedelijk sociaal domein, waar professionele sociaal werkers en de (lokale) overheid zich toe moeten verhouden – bijvoorbeeld door samen te werken of het door middel van beleid te stimuleren of te ondersteunen. Als het gaat om samenwerking tussen informele en formele spelers in het sociaal domein ligt de nadruk vaak op de belemmerende factoren. Informeel en formeel zouden gescheiden werelden zijn die elkaar maar moeizaam weten te vinden. Wederzijdse onbekendheid, negatieve beeldvorming en ongelijke machtsverhoudingen zouden samenwerking in de weg staan. Dat is deels waar, maar uit onze studie komt ook een ander beeld naar voren. Zo bestaan er wel degelijk overeenkomsten in de werkwijze van informeel en formeel sociaal werk, en hebben beiden meestal belang bij samenwerking. Er zijn genoeg voorbeelden van succesvolle samenwerking, die wordt bevorderd door het rustig opbouwen van wederzijds vertrouwen, gelijkwaardigheid en erkenning van elkaars deskundigheid. Ook is het van belang om een gezamenlijke visie op de samenwerking te formuleren. Daarbij kan er sprake zijn van botsende perspectieven. Formele spelers (zowel professionals als beleidsmakers) redeneren vaak vanuit een 'toegankelijkheidsperspectief', waarbij informele spelers vooral worden ingezet om de toegankelijkheid van formeel zorg- en welzijnsaanbod te vergroten. Informele spelers kunnen dit ervaren als een vorm van 'instrumentalisering'; ze worden gereduceerd tot een 'instrument' om een achterliggend doel te bereiken. In contrast daarmee hanteren zij vaak een 'civil society perspectief', dat meer uitgaat van de intrinsieke waarde van zelforganisaties als plekken voor empowerment en emancipatie van de doelgroep, en mogelijk voor politiserend werken.

Dat laatste sluit aan bij de politieke dimensies die onderdeel kunnen zijn van sociaal schaduwwerk. Zoals gezegd ontstaat sociaal schaduwwerk vaak als antwoord op concrete, ongeadresseerde noden en behoeften. Die noden hebben vaak een structurele, maatschappelijke kant die het individuele niveau ontstijgt. Het adresseren van die structurele kant noemen we 'politiseren', een fenomeen dat zowel binnen het formele als het informele sociaal werk in verschillende vormen bekend is. Onder migrantenzelforganisaties die aan sociaal schaduwwerk doen zien we dat sommige spelers wel, en andere niet politiseren. In onze literatuurstudie verkennen we de condities die bijdragen tot politisering – waarbij we onderscheid maken tussen institutionele (via de instituten van volksvertegenwoordiging) en niet-institutionele politiek (protestacties, opiniestukken etc.).

Onderzoek in België toont aan dat migrantenzelforganisaties weinig aan institutionele politiek doen, en veel meer aan niet-institutionele politiek. Bovendien agenderen ze vooral sociale kwesties en in veel mindere mate identiteitspolitieke kwesties- in tegenstelling tot wat vaak de verwachting is. Vanuit het politieke en publieke domein wordt nogal eens gevreesd voor de vorming van zogenaamde 'parallele' werelden door migrantenorganisaties; een vrees die op basis van onderzoek onterecht blijkt. Condities die ertoe bijdragen dat een zelforganisatie politiserend te werk gaat zijn bijvoorbeeld de beschikbaarheid van

overheidsfinanciering en het sociaal kapitaal waarover een organisatie beschikt- waaronder contacten met formele organisaties, maar ook tussen informele spelers onderling.

Tot slot

Binnen dit onderzoeksproject agenderen en verkennen we het fenomeen sociaal schaduwwerk in de internationale literatuur en koppelen dat aan de Amsterdamse praktijken die we onderzoeken. Een van onze centrale vragen is of de term ‘sociaal schaduwwerk’ -geïntroduceerd in de Belgische context- passend is in de Amsterdamse context. Het is mogelijk een waardevolle term, omdat het uitdrukking geeft aan de onzichtbaarheid – vooral het gebrek aan herkenning en erkenning- van de sociaal werkbijdrage van een deel van het informele domein. Dit expliciet benoemen kan uiteindelijk bijdragen aan het uit de schaduw halen van deze praktijken. Dat is een eerste stap, een voorwaarde voor bijvoorbeeld samenwerking met formele partijen en ondersteuning door of versterking vanuit de lokale overheid.

Tegelijkertijd roept de term interessante vragen op. Zo kan ‘schaduw’ geassocieerd worden met een ongelijke (machts)relatie; het schaduwwerk zou dan ondergeschikt zijn aan bijvoorbeeld formeel sociaal werk. Formeel sociaal werk zou bovendien zichtbaarder zijn, in de volle koplampen staan. Onze studie wijst hier niet op. Op basis van de literatuur nuanceren we juist de scherpe tegenstelling tussen formeel en informeel. Veel kwesties die van toepassing zijn op sociaal schaduwwerk zijn ook van toepassing op formeel sociaal werk, bijvoorbeeld als het gaat om autonomie ten opzichte van overheidsinstellingen. Politiserend werken is niet alleen een optie voor informele spelers, maar even goed voor formeel sociaal werk. Daarnaast heeft formeel sociaal werk ook te maken met de relatieve onzichtbaarheid van (een deel van de) geleverde inspanningen en effecten.

En ook als de connotatie ‘in de schaduw’ primair gericht is op het benoemen van onzichtbaarheid, kunnen daar vragen bij worden gesteld. Is informeel sociaal werk wel zo onzichtbaar, nu het zo hoog op de beleidsagenda staat als een belangrijk onderdeel van de ‘participatiesamenleving’ en de ‘sociale basis’? Op basis van deze literatuurstudie constateren we desondanks dat een deel van het informele domein nog altijd relatief onzichtbaar is – en juist op die niche binnen het informele domein richten we ons. De ‘civiele stratificatie’ van informeel initiatief maakt dat er tussen informele spelers grote verschillen zijn in de mate van zichtbaarheid, erkenning, invloed en toegang tot hulpbronnen. Het schaduwwerk met een etnische of politieke dimensie, dat veel aan bod komt in onze studie, past minder gemakkelijk in het discours van de participatiesamenleving of van sociale innovatie en staat vaak ook lager in de civiele stratificatie. Om deze redenen beschouwen wij de term ‘sociaal schaduwwerk’ als een ‘sensitizing concept’ (een *gevoeligmakend* concept) dat bruikbaar is om de discussie over dit fenomeen te voeren, en niet als definitieve aanduiding.

In het vervolg van dit onderzoeksproject en de verkenning van de Amsterdamse praktijk staan een aantal kwesties centraal, die voortvloeien uit de literatuurstudie. In de eerste plaats de civiele stratificatie: waarom zijn sommige spelers minder zichtbaar en worden zij minder erkend dan andere?

Daarnaast kijken we gericht naar samenwerking: welke lokale praktijken van samenwerking zijn er tussen informele spelers onderling, tussen schaduwwerk en formele spelers, of tussen schaduwwerk en de lokale overheid, en welke kwesties zijn daarbij aan de orde? Hoe verhoudt overheidsondersteuning zich tot de gekoesterde autonomie van veel schaduwwerk, of tot ambities om te politiseren? In combinatie met de literatuurstudie leveren we hiermee een bijdrage aan het denken over en het omgaan met sociaal schaduwwerk in de Nederlandse context.